

FELSEFE DÜNYASI

2011/1 Sayı: 53 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Prof. Dr. Sait REÇBER
Prof. Dr. Erdal CENGİZ
Yard. Doç. Dr. Fulya BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

PK 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 20 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE’NİN AHLÂK ANLAYIŞI*

Murtaza KORLAELÇİ**

Taşköprülüzâde Ahmet Efendi’nin (1495-1561) “Ahlâk Anlayışı”nı, kültürümüzün önemli kaynaklarından biri olan “Mevzuat’ul-Ulum, İst.1313” isimli, 1582 sayfadan oluşan eserinden çıkarmaya çalışacağım. Sempozyumumuzun ismi “Şehir ve Felsefe” olduğu için önce şehir-insan ilişkisine kısaca dokunarak konumuza girmenin uygun olacağını düşünüyorum.

Taşköprülüzâde Ahmet Efendi’ye göre insan yaratılış itibariyle medenîdir. Bu nedenle her şahıs faziletli (erdemli) şehri mesken edinmeye mecburdur. Her insan, kendinin şehir halkına ne yönüyle faydalı ve onlardan ne şekilde faydalananıyor olduğunu bilmek zorundadır.¹

Farâbî (258/870-339/950)’ye göre en üstün iyilik ve en üstün ve en büyük mükemmelliğe öncelikle ancak şehirde ulaşılır, şehirden küçük bir toplulukta buna ulaşamaz. İnsan mutluluğa her şehirde değil sadece erdemli şehirde ulaşır. Düşünürümüz erdemli şehir ve milleti şöyle ifade ediyor: “İnsanları kendileri ile hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirine yardım etmeyi amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir; insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün milletlerin, mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar.”²

Acaba, insan mı şehri meydana getiriyor, şehir mi insanı meydana getiriyor? Bu soruda öncelik insanda olsa gerektir. Böyle bir erdemli şehri meydana getiren insanlar hangi sıfatlara sahip olmalı. Bir insanı erdemliliğe ulaştıran, şüphesiz ki gerçek bir ahlâka sahip olmasıdır. O zaman ahlâk nedir? Sorusuna ahlâkın tanımıyla cevap vermek uygun düşecektir. Ahlâkın tanımını bazı düşünürlerden şöyle aktarabiliriz. Farâbî’ye göre ahlâk “insan fiillerini ve nefsanî arzularını güzel ve çirkin yapan hallerdir.”³

* Bu çalışma, Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü ile Türk Felsefe Derneğinin 12-14 Mayıs 2011’de Kastamonu’da müştereken düzenledikleri “Şehir ve Felsefe” isimli sempozyuma tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi

¹ Taşköprülüzâde, Mevzuat’ul-Ulum, çev. Kamalüddin Mehmet Efendi, cilt 1, İst. 1313, s. 437.

² Farâbî, El-Medinetü’l-Fadıla, çev. Ahmet Arslan, Ankara. 1990, s. 70.

³ Farâbî, Kitab-ül-Tenbih, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kivameddin Burslav, (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde) s. 132.

Gaston Sortais'ye göre "moral veya ahlâk, var olmak zorunda olan yaşayış biçimlerinin ilmidir. Dolayısıyla ahlâk **zorunlu iyinin** ilmidir. (...) Ahlâk **ödev** olduğundan, **iyiyi** ve iradenin iyiyi yapmak için sürekli olarak takip etmeye mecbur olduğu **yasaları** konu olarak ihtiva eder. Bunun içindir ki ahlâk yapılan şeye işaret etmez; o, **yapılmak mecburiyetinde** olan şeyi buyurur. O halde o bir reelin değil, bir **idealın** ilmidir. Bilimin şartlarını tanımak önemlidir. Mantıkla bunu gördük; fakat ahlâklılığın şartlarını öğrenmek daha önemlidir, çünkü bilim yararlı ise yapmak kaçınılmazdır. Bilim elitin bir ayrıcalığıdır, ahlâklılık ise herkesin ödevidir."⁴

Kendi günümüz, düşünürlerimizden Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)'ye göre "ahlâk, dinden meydana gelmiştir. Dine dayanmayan ahlâk haki-katte yok demektir.⁵ (...) Ahlâkın ilkelerini yalnızca akıldan değil, aklın aydınlanmasıyla dinden elde ediyoruz. Esasen İslâm dini ahlâk dinidir.⁶ (...) Esasen dinden ayrı bir ahlâk aslında, ahlâkın yokluğudur."⁷

Taşköprülüzâde'ye göre ahlâk ilmi faziletlerin erdemlerin) çeşitlerini inceler. Faziletlerden maksat şu üç kuvvettir: Nazariye (düşünce) kuvveti, gazabiye (aşırı hiddet) kuvveti, şehvet kuvveti. Nazarî kuvvetin kemali **hikmettir**. Her biri iki aşırı özelliğin arasında orta olandır. Hikmet, alçaklık (rezilet), şaşkınlık ve beceriklilik arasında bir araya girmez. Şaşkınlık, hikmette tefrit, beceriklilik ise ifrattır. Şecaat (yüreklik), gazap (aşırı hiddet) kuvvetinin kemalidir. Alçaklık, korkaklık ve birden bire hiddetlenme (tehevûr) arasında bir aracılık etmez. Alçaklık şecaatin tefriti, birden bire hiddetlenme ise ifratıdır. **İffet** de şehvî kuvvetin kemalidir. Alçaklık, sükun (humud) ve günahkârlık arasında bir aracılık etmez. Alçaklık iffetin tefriti, humud ise ifratıdır. Bu üç faziletin yani hikmet, şecaat ve iffetten her birinin dalları (furu') vardır. Onlarda iki aşırı uç arasında aracılık etmeye yönelirler. "İşlerin hayırlısı orta olanıdır" sözü her yerde geçerli ve hükmü bütün işlere nûfuz edicidir. Bu nedenle Taşköprülüzâde'ye göre ahlâk ilminde zikredilen işlerin önce tarifleri, sonrada tedavileri zikrolunur. Tedavi, iki aşırı uçtan kaçıp orta noktada karar kılmaktır.

Düşünürümüze göre ahlâk ilminin konusu nefsi melekelerdir. İskenderiye hakimlerinin görüşlerini aktarmakta bir sakınca görmeyen Taşköprülüzâde şöyle diyor: "İskenderiye hukeması demişlerdir ki sana lazım olan bütün işlerde

⁴ Gaston Sortais, S.J., *Traité de Philosophie*, Paris, 1921, p.1.

⁵ Ahmet Hamdi Aksekili, *Ahlâk Dersleri*, Ank. 1921-1923, s. 0

⁶ A.g.e., s. ش

⁷ A.g.e., s. ص

itidali (ölçülülüğü, orta hali) adet eyleyesin. Zira fazlası ayıp, noksanı da şüphesiz acizliktir. Bu ilmin menfaati, imkân elverdiğince insanın bütün fiillerinde kâmil olmasıdır. Öyle ki evveli ulu ve sonu mutlu ola.”⁸

Taşköprülüzâde'nin ahlâk ilmi için tavsiye ettiği kitaplar şöyle sıralanabilir: Muhtasar (kısaltılmış) olanlar: İbn Sina'nın (980-1037), Miskeveyyh (Ö.1030)'in İmam Fahreddin Razi'nin (1149-1209) kitabı.

Taşköprülüzâde siyaset için şöyle diyor: “Bu bir ilimdir ki onunla başkanlıkların, politikanın çeşitleri uygarlaşma yönünde olan toplantılar ve onların halleri, sultanların, hükümdarların, emirlerin, sorgulama ehillerinin ve bunların mecrasına carî olan mübaşirlerin amel ve halleri tarif olunur. Konusu medeniyet mertebeleri ve onların ahkâmıdır.”⁹

Bu alan için tavsiye ettiği kitaplar ise şöyle sıralanabilir: Aristoteles (384-322)'in Büyük İskender (356-323)'e gönderdiği siyaset kitabı (politika), bu ilmin önemli konularını içine alır, ve bütün gereklerini açıklamaya yeterlidir. Farâbî'nin Arai'l-Medinetü'l-Fadıla isimli eseri bütün hususları içine alır. Bu eser, ahlâk ilmini, ev idaresi ilmini ve siyaset ilmini içine alan kitaplardandır.

Hoca Nasrûddin Tusî (1201-1274)'nin Ahlâk-ı Nasırî isimli eseri de önemlidir. Gayet faydalı ve latif bir kitaptır, ancak Farsça yazılmıştır.

Mevlana Celâleddin Muhammet Devvânî (827/1424-908/1502)'nin Ahlâk-ı Celâlî isimli kitabı da önemlidir. Bu faziletli insan kitabın sonuna bir özet yazıp içinde şaşılacak hikâyeler ortaya koymuş ve ispat etmiştir. Fakat bu kitap da Farsça yazılmış bir eserdir. Yukarıda zikredilen üç fennin usulünü içine alan faydalı kitaplardandır.

Ebü'l-Fazl Abdurrahman b.Ahmet b.Abdilgaffar el-İcî (680/1281-756/1355)'nin *Risale-i Mevlana Adudüddin* isimli eserini öğrencisi Şemseddin Kirmânî şerheylemiştir. Taşköprülüzâde, bu esere bir şerh de kendisinin yazdığını şöyle ifade ediyor: “Ben de zikredilen risaleyi, gençlik zamanımda birçok şeyi içine alan faydalı bir şerh ile şerh eyledim, faydalı bir kitap oldu.”¹⁰

Ahlâk ilmi ile ilgili görüşlerini yukarıda ifade edilen şekilde ortaya koyan Taşköprülüzâde “*Nefs Terbiyesi ve Tehzibu'l-Ahlâk*” başlığı altında ahlâkla ilgili bu görüşlerini detaylı olarak sergiliyor. Düşünürümüze göre huylar, nefsin sağlam görünüşünden ibarettir. Fiiller fikir ve görmeye ihtiyaç olmadan, ondan kolaylıkla ortaya çıkar. Eğer nefisten aklen ve şeran öğülmüş fiiller ortaya çıkarsa **güzel ahlâk** diye isimlendirilir; aksine aklen ve şeran zemmedilen (kötülenen) fiiller sudur ederse **kötü ahlâk** diye isimlendirilir.

⁸ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 435-436.

⁹ A.g.e., s. 437.

¹⁰ A.g.e., s. 437.

Kötü ahlâkın dört tane annesi vardır. Bunlar ilim kuvvetinin, gazap kuvvetinin, şehvet kuvvetinin ve adalet kuvvetinin bozukluğudur. Bu kuvvetlerin itidali (ölçülüşü) güzel ahlâktır; bozuklukları da kötü ahlâktır.

İlim kuvvetinin bozukluğu, ya kuvvetin ifratı ile ve onu kötü felaketlerde kullanma iledir ki pis ve becerikli olarak isimlendirilir; veyahut tefriti iledir ki pek akılsızca¹¹ olarak isimlendirilir. Bu kuvvetin itidali (ölçülüşü), **hikmet** olarak isimlendirilir. Nefis bu hikmetle sözlerdeki doğru ve yalanın arasını, tarikatlardaki hak ve batılı fiillerin güzel ve çirkinini kolayca fark eder. Allah ayet-i kerimesinde “kime hikmet verilmişse muhakkak o, hayra erdirilmiştir”¹² buyuruyor.

Gazap kuvvetinin bozulması da ya çok tarafıdır ki öfkelenme olarak isimlendirilir, bunun itidali (ölçülüşü=orta hali) hikmet ve aklın gerektirdiği üzere secaat olarak isimlendirilir.

Şehvet kuvvetinin bozulması ya fazla tarafıdır ki şer olarak isimlendirilir veya noksan tarafıdır ki zayıflık (=İktidarsızlık) olarak isimlendirilir.

Adalet kuvvetinin bozulması zulüm olarak isimlendirilir. Bunun sadece bir zıttı vardır. Bunun orta hali (ölçülüşü), gazap ve şehvet kuvvetinde işaret edildiği gibi akıl ve şeriat altında zapt eylemektir.

Bu zikrolunan kuvvetlerden her birinin iki aşırı tarafı da fazladır. Hayır yönleri orta halleridir. Bu dört hususun orta halinden (ölçülüşünden) bütün güzel ahlâklar sudur eder. Ancak bu mertebede, orta hale (ölçülüşü) kimse ulaşmamıştır, sadece Rasulûllah ulaşmıştır. İnsanların dereceleri farklıdır. İtidali (ölçülüşü) fazla olan kimselere insanlar itaat ederler. Zıtlarıyla muttasıf olanlar vesvese sahibi şeytan olurlar.

Ahlâkın, nefis terbiyesi ile değişip değişmeyeceğini ele alan düşünürümüz iki görüş tarzı belirliyor: Değişmeyi kabul edenler veya reddedenler. Bunlardan ahlâkın değişmesini reddedenlere, güçlük ve tembellik galip gelmiştir. Nefis, kusur ve noksanlığı sebebiyle iyilikseverliği dahi yerine getirmez.

Bu hususta iki yönde istidlâl yapılır: Biri, iç tabiatın (hulk-ı batın), dış tabiat (hulk-ı zahir) derecesinde olduğunu kabul eder. Bunlara göre dış tabiat değişken olmaz, iç tabiat da böyledir. Diğeri de, gazabın mizaç ve tabiat gereği olduğunu, şehvetin de böyle olduğunu, dolayısıyla birçok değişiklikler olabileceğini iddia eder.

Bu görüşleri ortaya koyan düşünürümüz şöyle diyor: “Cevap olarak biz deriz ki eğer ahlâk kabil-i tegayyur olmasaydı, vasiyetler, öğütler ve edeplendirmeler tamamıyla batıl olurdu. Ve Peygamber Efendimizin, “ahlâkınızı gü-

¹¹ Taşköprülüzâde, Mevzuatü'l-Ulum, çev. Kamaledin Mehmet Efendi, cilt II, İst. 1313, s. 604.

¹² Kur'an 2/Bakara 269.

zelleştiriniz” kavlı-i şerifinin manası kalmazdı.¹³ Bundan başka dört ayaklı hayvanların ahlâkını değiştirmek mümkün iken insanın ahlâkını değiştirmek niçin mümkün olmasın? Bu daha iyi olur.

Gazap ve şehveti yok etmek asla mümkün değildir. Bizim için mümkün olan nefis terbiyesinden sonra onları doğrultma, ne için yaratılmışlarsa o yöne çevirme ve sarf etmektir. Değişmenin bazısı yavaş yavaş olur kimisi de süratle olur. Bu durum yaratılışa göre değişir. Değişim bakımından insanlar dört meretebe arz ederler. Birinci mertebelikler, güzel ve çirkinin ne olduğunu bilmeden asıl fitratları üzerine kalmış olanlar, tedaviyi hemen kabul ederler. Eğer arif bir müşide rastlarsa en kısa zamanda mizacını değiştirirler. İkinci mertebelikler, kötüyü (kabih) bildiği halde ameli kendine güzel eden ve bununla beraber yine de noksanlıklarını bilen kimselerdir. Bu meretebe, değişim için birinci meretebeden daha zordur. Çünkü önce kalbine yerleşmiş olan kötü şeyleri atacak, sonra iyi şeyleri onların yerine koyacak. Üçüncü mertebelikler kötü ahlâka, hak ve güzel olarak itikat eyleyenlerdir. Bu yanlış üzerine eğitilenlere ilaç vermek imkânsıza yakındır. Bunların kurtuluşu nadir olur, çünkü dalaletleri katlanmıştır. Dördüncü mertebelikler, yapılması yanlış (fasid) görüş üzerine olmuş, bununla beraber faziletin yine o yanlış görüşte olduğunu bilip onunla öğünenlerin mertebesidir. Bu meretebe en güç meretebedir. Bu meretebe için şöyle bir misal verilir: Kurdu ıslah etmek ve ahlâkını güzelleştirmek faydasız bir işkencedir.

O halde bu dört mertebenin ilki cahildir, ikincisi cahil ve dalalete düşmüştür; üçüncüsü cahil ve fasıktır; dördüncüsü ise cahil, delaletle düşmüş, fasık ve şerlidir. Ne varki bu açıklama anlaşıldı ise şunun da bilinmesi gerekir ki hayatta olan bir insan için şehvet ve gazap kesip atılamaz. Öyle ise onları bütünüyle def etmek ve bütünüyle kökünden kazıyıp atmak muhaldir.¹⁴ O zaman bu kuvvetleri ölçü içine alabilmek önemlidir. Eğer insanın, yemek iştahı kesilmiş olsaydı, açlıktan helâk olurdu. Cinsel şehvet bütünüyle kaldırılsaydı nesil kesilirdi. Eğer gazap kuvveti bütünüyle yok olsaydı, bedenî ve dinî öldürücülerin def edilmesine kadir olunamazdı.

Bu ölçülülükler bazen fitri olur. Gazap ve şehvet kuvvetleri yaratılışa akıl ve şeriata bağlı olur. Peygamberler böyledir. Bazen de nefis terbiyesi ile elde edilir. Yaratılışa mal sevgisi olana, malı dağıtması, yaratılışa kibir ve makam sevgisi olana alçak gönüllü olması emredilmelidir. Nefis terbiyesi, öğülmüş huylar için kolaydır. Bunlar teklif edilmeyi bile gerektirmez. Her insana yaratılışına uygun nefis terbiyesi uygulanmalıdır. Herkes için tek tip nefis terbiyesi kötü neticeler verebilir. Kalp ile organlar arasında ilişki olursa, bunların

¹³ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 605.

¹⁴ A.g.e., s. 606.

eserleri sonradan ortaya çıkar. Meselâ kalp, öğülmüş huyu tasavvur eder ve onu bedene teklif eder. Bedenin o huya durmadan devam etmesiyle etkisi kalbe ulaşır. O zaman o insanda dünya sevgisi kökünden koparılmış olur. Böyle bir insana Allah sevgisi hakim olur. Bütün saadetlerin asıl özü de Allah sevgisidir. Amellerin en faziletlisi, az olanı çok olanı değil, devamlı olanıdır. Ne kadar az da olsa devamlı olan amel faziletlidir.¹⁵

Bir kimsenin kalbindeki dünya sevgisi, o kalbin hasta olduğunu gösterir. Ahirette kalpler dört tip olarak sınıflanır: Birincisi, Allah'ı zikretmek, kalbini kendinden geçiren insan tipidir. Bu kimse sıdıklardandır. İkincisi, dünya sevgisi kalbini kendinden geçiren kimsedir; bu kimse helâk olanlardandır. Üçüncüsü, din ve dünya ile uğraşan ancak ona galip gelenin din olduğu kimsedir. Buna ateşin gelmesi şüphesizdir, fakat süratli bir şekilde ateşten kurtulur. Bu kurtuluş Allah'ı zikretmenin kendine galebesi miktarıncadır. Dördüncüsü, din ve dünya ile uğraşan, fakat galip olanın dünya olduğu kimsenin durumudur, bunun ateşte kalması uzun olur, fakat işin sonunda yine de ateşten çıkar.

Küçük çocukların (sübyan) nefis terbiyeleri hakkında Taşköprülüzâde şöyle diyor: “Malum ola ki küçük çocukların nefisleri sade ve her hile (nakıs) şeklinde boştur. Eğer şerre alıştırılırsa şerir olur, günahı (vizri) ebeveynine de hasıl olur. Öyle ise çocuğuna kötülük yakınlarından korumak baba üzerine vaciptir.”¹⁶ Baba çocuğuna ziynet ve refahı sevdirmemeli ki çocuk büyüyünce kendi elleri ile onu helâk etmiş olmaya. Çocuğun cibilliyetinin pislikle yoğrulmaması için onun Salih dindar bir kadına emzirtilmesi ve helâl gıdalarla beslenilmesi gerekir. Çocuk buluş çağına geldiği zaman kötülüklerden haya ederse, akli başına gelmiş demektir.

Baba çocuğu güzel ahlâka yönlendirmelidir. Yemek ve şerre hırsın çirkinliğini kendi şahsında göstermelidir. Yemeğe besmele ile başlamayı, sağ eliyle yemeyi, süratli yememeyi, yemek yiyen başkasına bakmamayı, yemekte acele etmemeyi, lokmaları ciddi bir şekilde çiğnemeyi baba çocuğa öğretmelidir. Yemek için katığın zorunlu olmadığını, çok yemenin, dört ayaklı hayvanların işi olduğunu belirterek bu fiilin kötü olduğunu, az yemenin iyi ve övülmüş olduğunu çocuğa belirtmek gerekir. Çocuğa beyaz elbiseler tavsiye edilmeli, ipek giysilerin bayanların işi olduğu belirtilmeli, kendinden daha refah olan çocuklarla ilişkiye girdirilmemelidir. Çocuğu okula gönderip ona Kur'an, hadis ve doğru haber öğretmek, onun kalbine Kur'an ve hadis seviyesini yerleştirmek babanın görevlerindedir. Çocuk aşk şiirlerinden korunmalı ve aşkla uğraşanların arasına girdirilmemelidir. Zira bunlara karışan çocukların kalbine fesat

¹⁵ A.g.e. s. 607.

¹⁶ A.g.e., s. 609.

yerleşir. Çocuklarda bir güzel ahlâk görülürse bu durum çocuğu sevindiren bir ödülle ödüllendirilmelidir. Bu gibi çocuklar halk arasında öğülmelidir.

Çocuk gafil olarak bir suç işlerse haya perdesi yırtılmamalı, lisan-ı hal ile uyarılmalı; eğer suç yine tekrar ederse gizli olarak azarlanıp ondan nefret ettirmemelidir. Çocuk çok azarlanmamalıdır. Gündüz uyumak tembelliğe ittiği için bu uyku men edilmelidir. Çocuk döşek ve yorgana alıştırılmamalı ki organları sağlam olsun. Çocuğa ebeveyninin mal varlığı ve sahip olduğu eşyalarla övünmemek öğretilmelidir. Çocuk rastgele herkesten bir şeyler almaktan men edilmelidir, bunun alçaklık (zül) ve kötülük olduğu; cömertlik ve yüksekliğin, almakta değil, vermekte olduğu ona öğretilmelidir. Altın ve gümüş sevgisinin helâk edici olduğu açıklanmalıdır. Bulduğu mecliste tükürüp sümkürük atmamayı, başkasının huzurunda, gafilikle bir ayağını diğerinin üstüne koymamayı, avucunu dizleri altında bağlamamayı, tembellik işareti olduğu için başını bilgine dayamamayı, başkasına arkasını çevirmemeyi çok konuşmamayı ebeveyn çocuklarına öğretmelidir. Konuşmanın çokluğu haya azlığının, hiç konuşmama da yüz pekliliğinin işaretidir. Bu şekildeki küstahlık alçak çocukların âdetidir. Doğru olsa da yemin etmemeyi çocuğa öğretmeli ki küçükten yemine alışmasın. Soru ve cevabın gerektirdiğinin dışında konuşmamak, büyüklerin sözünü dinlemek, kendinin üstünde olanlara saygı göstermek çocuğa öğretilmelidir. Boş ve kötü sözlerden, hakaret ve küfürden, kötülüğe yaklaşmaktan çocuk men edilmelidir.

Öğretmeni çocuğu döverse, bağırıp çağırmayı, aracılık yapılmasını istememek gerekir. Böyle durumda sabreylemek en iyi tutumdur. Sabır, yiğitlerin ve devlet ricalinin adabındandır. Çok bağırarak kölelerin ve bayanların hastalığıdır. Çocuk okuldan gelince bir müddet güzel oyun oynamalıdır. Bu oyun, yorgunluk gelince bırakılmalıdır. Ebeveyn, çocuğa ana-babaya itaati, kendini gösteren öğretmenine ve yaşlılara saygıyı öğretmelidir. Temyiz yaşına erişince namazı ve temizliği (teharet) terk etmesine göz yumulmamalıdır. Ramazanın bazı günlerinde oruç tutma emredilmelidir. Hırsızlıktan, haram yemekten, hıyanet etmekten ve fuhuştan tamamıyla men edilmelidir. İnsan ibadetle kuvvetlenir. Dünyanın devamlı değil geçici bir ev olduğu, insanın daimi bir ev olan ahret için çalışması gerektiği, ahret için çalışmanın derecesinin Allah katında yüce olduğu çocuğa öğretilmelidir.¹⁷

Taşköprülüzâde'ye göre mide ve cinsel (fere) iştahın kırılması ahlâk ve nefis terbiyesi için çok önemlidir. Normal açlık fazilettir. Bunun fazileti basiret sahipleri için gizli değildir. İbn Abbas (R.a)'ın rivayeti şöyledir: Resulullah buyurdu ki boş (halî) olmayıp da dolu (malî) olan mideye (karna) semavî azamet

¹⁷ A.g.e., s. 609-611.

girmez. Ve yine buyurdular ki kalbi öldürmek çok yemek ve içmekledir. Kalp ekin misalidir, suyun çokluğuyla ölür. Âdemoğlu karnını (midesini) şer dolu bir kap haline getirmemelidir. İnsana, sulbunu (omurgasını) doğrultmak için birkaç lokma yeterlidir. Eğer yemek gerekli ise midenin 1/3'ünü yemek için, 1/3'ünü içilecek şeyler için, 1/3'ünü de nefis için ayırmak gerekir. Bedenin kuvveti, ibadetlerin devamı, belin doğrulması için birkaç lokma yeterlidir.

Düşünürümüze göre açlıktan on fayda vardır: Birincisi, kalp huzuru ve basiretin geçerliliğidir. Tokluk sersemlik meydana getirir, kalbin körlüğüne vesile olur. Bu durum beyne saldıran buharlar sebebiyle olur. İkincisi, incelik ve kalp şenliğidir. Dua etmenin lezzetinin idrakine ve zikir ile tesire bu durumla hazırlanır. Üçüncüsü, zül, kırılma; ferahın, kibrin (batar) ve pek sevinmemin (eşir) son bulmasıdır. Bunlar isyana ve Allah'ı zikirden gaflete düşmenin başlangıcıdır. Açlık zamanında insanın Rabbine sükûn ve huşuu fazla olur. Dördüncüsü, Hak Teâlâ'nın belâ ve azabını unutmamaktır. İnsan genelde açlık ile azabı ve ahret belasını hatırlar. Beşincisi, faydaların en büyüğüdür. Çünkü açlık, bütün günahların kaynağı olan şehvetleri kırar.¹⁸ Açlık ile evvela, sözün şehvetini ve onun belaları olan yalan, gıybet, fuhuş, dedikodu ve cinsel (ferc) şehvet defolunur. Bunların şerrinden korunmaya açlık yeter. Altıncısı uykuyu giderip uyanıklığın devamını sağlar. Zira doyan bir kimsenin içmesi çok olur, dolayısıyla uykusu çok olur. Uykusu çok olanın ömrü zayi olur ve tabiatına sersemlik, kalbine kasvet gelir. Yedincisi, ara vermeden ibadetin devamını sağlar. Çünkü fazla yemek ibadete manidir. Sekizincisi açlık bedenin sıhhatidir. Zira hastalıkların sebebi çok yemektedir. Hastalık ise yaşamayı kederli ve tasalı kılar, zikre ve fikre mani olur. Dokuzuncusu, = maişet hafifliğidir, zira tokluk ve çok yemeye alışmış olan bir kimseyi, midesi (karnı) sıkıştırıp bugün ne yiyeceksin diye sorar. Bu tip kimseler birçok şüpheli ve haram olanlara da girer, helâli elde etme zahmetine girmek istemez. Bu huyunu başkalarına da yayar. Onuncusu, açlığı isteyen kimse artırdığı yiyecekleri yetimlere, miskinlere sadaka olarak verip cömertçe dağıtır.

Taşköprülüzâde'ye göre mide iştahının (şehvetinin) kırılmasının yolu da nefis terbiyesinden geçer. Bu yola giren kimse için dört vazife (görev) vardır: Birincisine göre helâlden başka bir şey yememektir. Çünkü haram yemekle yapılan ibadet, zikir ve öğme deniz dalgaları üzerine bina yapmak gibidir. İkinci görev yemeği yavaş yavaş azaltmaktır. Çünkü bir defada tamamen azaltıp fazla aç kalmak mizacın bozulmasına sebep olur. Mesela her gün iki yufka yemeye alışmış olan bir kimse, ilkin bir yufkanın karın doyuracak kısmının ¼'ünü azaltmalıdır. Bu miktar, 28 parçadan biri olur. Veya tahmini olarak her gün 30 par-

¹⁸ A.g.e., s. 614.

çadan birini azaltmalıdır. Böylece bir ayın sonunda bir yufkayı azaltmış olur ve zararda görmez. Kuvvet noksanlığında dört derece vardır. İlk derece hayatta kalacak miktarda yemek yemeye nefsini alıştırma. Bu merteye sıdıkların mertebesidir. Sehl et-Tüsteri (Ö 283/896)'nin isteği de budur. Ona göre Hak Tealâ halkı hayat, kuvvet ve akıl ile kul eyledi. Eğer kul hayat ve kuvveti kaybetmekten korkarsa yemek yemesi, oruçlu ise iftar etmesi gerekir.¹⁹ Kuvvetten düşmeye çok değer vermemek gerekir. Açlık zayıflığıyla oturarak namazı kılmak, yemek kuvvetiyle ayakta namaz kılmaktan daha faziletlidir. İkinci derece gece ve gündüz nasibinin yarısını yemektir. Bu da bir yufka veya 215 gramlık bir gıdadır. (Dört tanesi bir men olan gıda, 1 men 860 gr) İnsanların çoğu için bu miktar muhtemelen midenin 1/3'ü olur. Peygamberimiz böyle buyurmuştur. Hz. Ömer (R.a.) yedi veya dokuz lokma yerdi. Üçüncü derecede nefis bu miktarı artırmayı reddeyleyler. Bu da iki yufka ile yarıdır. Bu merteye midenin 1/3'ünden fazladır. Birçok insanlar için midenin 2/3'üne yaklaşır; geriye midenin 1/3'ü kalır; zikir (ibadet) için bir şey kalmaz. Bazı rivayette de midenin 1/3'ü nefes yerine, zikir için ayrılmalıdır denilmiştir. Dördüncü derece mideden fazla yemek yemektir. Çoğunluk hakkında israf olur. Bu hususta beşinci bir yol daha vardır. Her ne zaman insanın açlığı gerçek olursa yemek yemelidir. Ve yine gerçek iştah üzere iken elini yemekten çekmek gerekir. Fakat bu yanlıştır. Çünkü bazen yalancı iştah gerçek iştaha benzer olur, ikisi arasını fark etmek zor olur. Gerçek açlık için bazı alametler zikredilmiştir: Birincisi nefsin ekmeğe katık istememesidir. Gerçek aç, ekmeğe parçalarını, hangisi olursa olsun iştahla yer. Her defa belli bir ekmeğe ve katık isteyen açlık gerçek açlık değildir. Bazıları gerçek açlığın tükürükte belli olacağını söyler. Aç olanın tükürüğünde koku ve yağ bulunmaz.

İkinci görev yemek vaktini ve miktarını geciktirmedir. Bu hususta da dört derece vardır: İlk derece üç gün yemeği fazla azaltıp tam aç kalarak bütünüyle yemeyi terk etmektir. Bazı müritler açlıkla yapılan nefis terbiyesini reddeylemişlerdir. Bazıları da 30 veya 40 günde yemeyi azaltmayı sona erdirmişlerdir. Hz. Ebu Bekir Efendimiz 6 gün tayy ederlerdi (yemeyi azaltırdı).²⁰ Bir kimse 40 gün tayy ederse (yemeyi azaltırsa) bazı ilâhî sırlar ona keşfettirilmiştir olur. İkinci derece, iki gün tayy edip (yemeyi azaltıp) üçüncü güne varınca bu garip buluşma mümkün olabilir. Üçüncü derece zikredilmeden dördüncü derece açıklanıyor. Dördüncü derece ednasıdır (en yakınıdır). Gece ve gündüzde tek yemekle yetinmektir. Peygamber efendimiz öğle yemeği yerlerse akşam yemeği yemezlerdi; akşam yemeği yerlerse öğle yemeği yemezlerdi.

¹⁹ A.g.e., s. 615.

²⁰ A.g.e., s. 616.

Üçüncü görev, taam çeşitlerini ve katığı terk etmektir. Taamin en üstünü buğdayın elenmiş ince özüdür; ortası elenmiş arpadır; en aşağısı da elenmemiş arpadır. Katığın en iyisi et ve tatludur; en ednası ise sirkedir. Katığın ortası, etsiz kokulu yağla olan uydurma şeyler, yani çorbalardır. Ahreti esas alanların katıktan sakınmaları gerekir, aksi halde lezzetlere alışır, ölümü ve Allah'a ulaşmayı kötü görebilirler. Şerre ve taama hırsı olan tabiata en layık olan, ifrat derecede açıklıktır. Ama bu durumda zemmedilir. Önemli olan nefsi ölçülüğe alıştırmaktır.²¹ Sevdiği şeyi insanlardan gizlemek yalan söylemektir. Sevdiği şeyi açıklamak en iyisidir. Gizlemeyle yalan ikiye katlanır. Münafıklık da böyledir. Çünkü küfrü gizlemek de diğer bir küfürdür.

Üçüncü istek ferç (cinsel) iştaktır. Bunun da iki faydası vardır. Biri onun lezzetiyle ahreti kıyas edip ahrete daha fazla rağbet etmektir. Diğeri de neslin bekası ve vücudun devamıdır. Bu konuda da ifrat ve terfide kaçmamalıdır. İfrata kaçanlar bütün çabasını bayanlar ve çevresi için harcar, ahret yoluna girmekten mahrum olurlar. Aşka müptela olan taife cehalete düşer. Aşk bir boş kalp hastalığıdır.²² Eğer şehvet kalaba çalarsa, kendini koruyamaz halde ise o kimsenin evlenmesi gerekir.

Taşköprülüzâde lisanın afelerini de şöyle dile getiriyor: Lüzumsuz söz kelâmın afetindedir. Rastgele konuşmak yerine susan insan halen ve malen zarar görmez. Boş sözle uğraşanların ve onları dinleyenlerin vakitleri boşa gider; bunlar lisanın amelinden de sorguya çekilirler. İnsan gereğinden fazla konuşmamalıdır.²³ Doğru sözler tasdik edilmeli, dinle ilgili olmayan batıl sözler karşısında sükût etmek gerekir. İki yüzlülük ve mücadele de, men edilen hususlardandır. Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: Bir din kardeşinle mücadele (mümarat) ve latife eylemek, bir va'd ile vaat edip sözünde durmamak men edilmiştir. Bunun benzeri çok haberler vardır. Mürailik, başkasının kelamına ondaki bozuklukları göstererek itiraz etmektir. Eşitliğin söz doğru ise onu tasdik eyle, yok batıl olup dinle ilgili değilse sükût eyle.²⁴

Taşköprülüzâde'nin ahlâk anlayışını detaylı olarak çıkarmak bir tez konusunu oluşturacağı için biz bu çalışmamızda azla yetinmek durumundayız. Ancak, Osmanlı Devletinin yükselme dönemini kapsadığı için konunun önemi daha da artıyor. Düşünürümüzün hayat süresi, Kanuni Sultan Süleyman'ın hayat süresiyle hemen hemen örtüşüyor. Kanuni (1494-1506), Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495-1561) yılları arasında yaşamışlardır. Dünyanın en büyük devletinin ahlâkî ilkelerinin de büyük olması gerekir gibi görünüyor.

²¹ A.g.e., s. 617.

²² A.g.e., s. 618.

²³ A.g.e., s. 619.

²⁴ A.g.e., s. 620.

Sempozyum konumuz “Şehir ve Felsefe” olunca tebliğimizi Farâbî’nin, Müslüman felsefecilere bir bakıma vasiyeti diyebileceğimiz şu sözleriyle bitirmeyi uygun görüyorum: “Hikmet ve felsefe öğrenmeye başlayanların, doğru ve tam mizaçlı bir genç olması, iyi kimselerin taşıdığı âdetleri taşıması, ilk önce Kur’an, dil ve şeriat ilimlerini öğrenmiş bulunması, nefesine hakim, iffetli ve doğru olması, ahlâksızlık, kötülük, haksızlık, hainlik, hile ve dolandırıcılıktan uzak bulunması; geçim galesi ile kalbinin dolu olmaması lazımdır. Şerî ve dinî vazifelerini yerine getirmeli, şeriatın esas ve adabından hiçbirini terk etmemelidir. İlim ve âlimleri büyük büyük tutmalı, ilim ve âlimlerden başka bir şeyi saygıya değer saymamalıdır. Felsefeyi bir kazanç vasıtası yapmamalıdır. Bu sınıflardan ayrı olanlar sözde hakimlerdir.”²⁵

Özet

İnsan yaratılış itibariyle medenîdir. Her insan erdemli şehri mesken edinmeye mecburdur. Her insan ahlâk ilkelerine uymak zorundadır. Çünkü ahlâk zorunlu iyinin ilmidir. Ahlâk dine dayanmalıdır. Ahlâkın ilkeleri aklın aydınlanmasıyla dinden elde edilir. İnsanın aklen ve şeran öğülmüş fiilleri iyi ahlâk, zemmedilmiş fiilleri ise kötü ahlâk olarak isimlendirilir. Baba çocuğu güzel ahlâka yönlendirmelidir. Çocuk oburluktan korunmalıdır. Ahlâkın düzeltilmesinde nefis terbiyesi önemlidir. Açlık fazilettir. Midenin üçte biri yemeğe, üçte biri meşrubata, üçte biri de teneffüs için ayrılmalıdır.

Anahtar kelimeler: İnsan, şehir, ahlâk, akıl, din, çocuk, riyazet, açlık.

La compréhension morale de Taşköprülüzâde

Résumé

L’homme est civil par sa création. Chaque homme doit à habiter dans une ville vertueuse. Chaque personne doit obéir aux principes morales, parce que la morale est la science du bien obligatoire. Elle doit se fonder sur la religion. Les principes de la morale sont obtenues de la religion par la raison éclairée. Les actes loués de l’homme par la raison et la loi divine musulman sont nommés comme la bonne morale, les actes dénigrés de par tous les deux sont nommés comme mauvaise morale. Le père doit orienter son enfat vers la bone morale. L’enfat doit être gardé contre gourmandise. Au sujet de l’amélioration de la morale, abstinance austère est très importante. La faime est la vertu. L’estomac doit se diviser en trois: Le premier tiers est pour repas, le deu xième tiers pour boisson, le dernier tiers pour respirer.

Les mots clés: Homme, ville, morale, raison, religion, enfant, faime, abstinance.

²⁵ – Farâbî, İhsâü’l-Ulûm, çev. Ahmet Ateş, İst. 1990, s. 9.

KAYNAKÇA

- Aksekili Ahmet Hamdi, Ahlâk Dersleri, Ank. 1921-1923.
- Farâbî, Kitab-ül-Tenbih, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde)
- Farâbî, İhsâu'l-Ulûm, çev. Ahmet Ateş, İst. 1990.
- Farâbî, Medinet'ül Fadıla, çev. Ahmet Arslan, Ank. 1990.
- Kur'an
- Sortais Gaston, s.j., Traité de philosophie, Paris. 1921.
- Taşköprülüzâde Ahmet Efendi, Mevzuat'ül-Ulum, çev. Kemalüddin Mehmet Efendi, cilt I-II, İst.1313.